

Koen Kleijn

In 1793 bracht de VOC een flinke groep matrozen onder in één van de zalen van het Sint Pietersgasthuis. Dat deed de Compagnie wel vaker, als zeelui die uit de Oost waren aangekomen een tijdje moesten wachten op een schip voor hun terugreis. Hier was echter iets bijzonders aan de hand: dit waren Chinese matrozen. Jacob de Vos Willemsz, 19 jaar oud, een begaafde amateur-kunstenaar, maakte een fraaie aquarel van het gezelschap. Hij noteerde op de achterkant: 'Bij gelegenheid dat er in het Gasthuis te Amst Chineezzen, met een Oost-Indisch schip aangekomen, gelogeed waaren' en signeerde keurig: 'Jb. de Vos Willemsz invenit et fecit.'

Jacob de Vos Willemsz (1774-1844) is een prachtig voorbeeld van een ontwikkelde en enthousiaste jongeman aan het begin van een nieuw tijdperk. Hij verdiende zijn brood als verzekeringsmakelaar in de compagnie De Vos en Sanderus, maar hij was in alles geïnteresseerd wat 'nieuw' was, wetenschap, techniek, economie, literatuur, filosofie en vooral: de kunsten. Hij volgde lessen aan de Amsterdamse stadstekenacademie en bij de afdeling tekenkunde van de Maatschappij Felix Meritis, hij was lid van het Haarlemse patriotse dichtgenootschap 'Democriet' en in 1816 werd hij secretaris van de afdeling kunsten van het Koninklijk Instituut van Wetenschap, Letteren en Schone Kunsten. In 1839 eindigde hij als directeur van de Maatschappij tot Bevordering van Beeldende Kunsten te Amsterdam.

De Vos kon opvallend goed tekenen en aquarelleren. Hij werd later bekend van zijn verzameling dagboekjes die hij van 1803 tot 1809 bijhield, met honderden speelse tekeningen van zijn zoontjes Willem, Gerrit, Jacob en Christiaan. De jonge Jan Pijnappel bezocht omstreeks 1807 de kunstbeschouwingen in Felix Meritis en genoot daar van de tekeningen van 'de jongeheer de Vos', die volgens Pijnappel 'ontzachtlijk schoon tekend, zoodat ik geloof dat geen liefhebber in ons land het zijn Ed. verbeeteren zal.'

Afb.: Portret van Jacob de Vos Willemsz. (1774-1844), anoniem, ca. 1795 (SK-C-1652). Schenking door Mevrouw J.A. Roelants-de Vos, 1996.

In 1793 was De Vos negentien jaar oud, maar duidelijk al een ervaren tekenaar. Zo bezocht hij de groep Chinese zeelieden in een zaal van het Sint Pietersgasthuis, het huidige BG-terrein. De zeelui waren niet ziek; ze waren uit Indië aangekomen en ze wachtten op een schip waarmee ze zouden kunnen terugkeren. Zoveel Chinezen bij elkaar, dat was voor een geïnteresseerde jongeman als Jacob een buitenkans.

Jacob de Vos tekende de Chinezen dus met grote nieuwsgierigheid, maar ook met overduidelijk respect. Hij had - van zijn vader - een specifiek idee over nauwkeurig 'waarnemen' meegekregen: 'Waarnemen is de ziel van kunst en wetenschap'. Typisch voor dat idee was dat hij met Jhr. Six van Hillegom al in 1839 in Parijs een fototoestel van Daguerre kocht, zeer kort nadat Daguerre zijn uitvinding voor het eerst had gepubliceerd. Er werden in Amsterdam 'welgelukke proeven' mee gedaan. Na de dood van De Vos schonk Jhr. Six het toestel aan de maatschappij Felix Meritis.

Afb.: Jacob de Vos Willemsz. (1774-1844), Chinese zeelieden wachten in Amsterdams gasthuis op afvaart, pen en inkt, penseel en waterverf in kleuren, blad hoogte: 264 mm, blad breedte: 423 mm, 1793. Schenking door Mevrouw J.A. Roelants-de Vos, 1996, Atlas Zeden en Gewoonten.

De Chinezen verblijven in een ruime zaal, met rode en zwarte tegels op de vloer en een grote schoorsteen in het midden. Daaronder wordt een potje gekookt en er hangt ook was te drogen. In een hoek liggen twee mannen te slapen, op schuine bedden; in de andere hoek liggen plunjeballen opgetast, of misschien is het beddengoed, dat tijdelijk is opgerold. De aandacht van de Vos wordt getrokken door de grote platte hoeden van de mannen, hun lange paardenstaarten en hun geschoren voorhoofden. Hij tekent nauwkeurig hoe één van hen met stokjes uit een kom eet. Er is geen

zweem van romantisering van het 'exotische' of het 'vreemde'. De indruk is duidelijk van stevige matrozen die niets te doen hebben en wachten op betere berichten. Dankzij Roelof de Gelder weten we vrij precies wanneer De Vos deze zeelieden moet hebben gezien. Het laatste VOC-retourschip dat uit Azië vertrok, 'De Resolutie' onder kapitein Hendriks, kwam in juli 1793 in Amsterdam aan. Het lijkt waarschijnlijk dat deze matrozen met dat laatste schip zijn aangekomen.

Er wordt wel verondersteld dat de achteruitgang van de VOC in de tweede helft van de 18de eeuw mede werd veroorzaakt door personele problemen. De Compagnie zou te weinig Europese schepelingen kunnen rekruteren en daarom haar toevlucht hebben genomen tot het inhuren van Aziaten, 'als een noodzakelijk kwaad'. Het is waar dat er in Indië al vroeg door de bestuurders werd geklaagd over 'de schaarsheyt van Europese manschap' en het is ook zo dat de positie van de VOC in de Aziatische handel in laatste decennia van de 18de eeuw onder druk stond. De Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) had bijvoorbeeld de belangrijke handel op India een flinke slag toegebracht. Met schaarste aan Europese zeelui had dat echter maar weinig te maken. Matthias van Rossum onderzocht de Generale Zeemonsterrollen van de VOC, de lijsten die een jaarlijks overzicht van de schepen en de ingehuurde opvarenden geven. In de jaren dertig en veertig van de zeventiende eeuw maakte de VOC al regelmatig gebruik van gemengde bemanningen, bestaande uit Europese en vele tientallen Chinese, Javaanse of 'swarte' (Bengaalse) zeelieden. In juli 1691, bijvoorbeeld, voer het schip 'De Groote Visserij' uit met 21 Aziatische zeelieden op een totaal van 73 koppen. In juli 1784 bestond de bemanning van de 'Europa' uit achttien Europese zeevarenden, 25 Chinese en 51 Javaanse. In 1785 vermeldden de Zeemonsterrollen in totaal 816 Aziatische zeelieden.

Dat is ook niet verrassend, natuurlijk: de VOC was een multinationalaal bedrijf dat op zijn hoogtepunt in het oostelijk deel van de wereld zo'n 300 steunpunten en vertegenwoordigingen had, van de oostkust van Afrika tot Japan. Het rekruteren van ervaren zeelieden op de Aziatische arbeidsmarkt was geen zwakte, maar eerder een kracht. De waardering voor hun kwaliteit en betrouwbaarheid blijkt ook uit hun salaris: Aziatische matrozen verdienden grosso modo hetzelfde als Europese. De Aziatische zeelui dienden de Compagnie zowel op de inter-Aziatische vaart als op de vaart naar Europa. De Chinezen die De Vos in Amsterdam portretteerde waren

dus geen exotische uitzondering, maar gewone, volwaardige werknemers van de Compagnie.

In september en november van 1793 vertrokken er nog twee VOC-schepen uit Amsterdam naar Batavia. Het ligt voor de hand dat Chinezen daarmee zijn uitgezeild, en de Vos moet hen dus getekend hebben tussen juli en uiterlijk november 1793. In 1795 raakten Nederland en Groot-Brittannië met elkaar in oorlog. Vanuit Nederland konden toen geen VOC-schepen naar Batavia vertrekken, uit angst door de Britten opgebracht te worden. Pas na 1813 werd de vaart vanuit Nederland naar Batavia en van Batavia naar Nederland hervat. Toen was de VOC allang ter ziele.

Lit.: Matthias van Rossum, De Intra-Aziatische Vaart: Schepen, 'de Aziatische Zeeman' en de Ondergang van de VOC?', Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis 8(3):32, september 2011.

Met dank aan Machteld Löwensteyn en Roelof van Gelder.